

ke, fakó teóriákat és a lét aranylő fáját is, tanítványai, barátai emlékeiben ezek egymást erősítve bukkannak elő.

NÉMETH S. KATALIN

Történetek a mélyföldről, Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban, Szerkesztette Bozzay Réka, Debrecen, 2014, Printart-Press Kft., 614 p.

A Debrecenben 2007-ben önállóvá vált Néderlandisztikai Tanszék az elmúlt hét évben négy értékes kötetet adott közre, ezzel egy kapcsolat-történeti sorozat létjogosultságát alapozta meg. Az első két kötet egy-egy tematikus konferencia anyagát közölte, 2007-ben a protestáns gályarabok kiszabadítójának, Michiel de Ruyter születésének 400. évfordulójára emlékeztek (*Michiel De Ruyter és Magyarország*, Debrecen, 2008), a második alkalommal a középkortól napjainkig tekintették át Magyarország és Németalföld közös művelődéstörténeti emlékeit (*Debrecentől Amszterdamiig, Magyarország és Németalföld kapcsolata*, Debrecen, 2010.) A harmadik kötet huszadik századi és egy személyhez kötődik, Radnai Istvánnak a közelmúltban Hollandiából előkerült első világháborús naplóját adta közre a tanszék vezetője, Pusztai Gábor (*Szumátrától az orosz frontig*, Debrecen, 2013). A legújabb és az eddigieknél is terjedelmesebb kiadvány ismét egy konferencia anyagát közli, ezúttal a 16–18. századi kapcsolatok új forrásait világítja meg, és megjelentet olyan dolgozatokat is, amelyek ugyan nem hangzottak el a rendezvényen, de témájukkal egyértelműen gazdagítják a magyar és holland kapcsolatok történetét. A kötet kiadástörténetéhez hozzátartozik, hogy a megjelenés támogatói között szerepel az Universitas Alapítvány, Ferenc Postma, a Debreceni Egyetem Néderlandisztikai Tanszéke mellett a Holland Királyság Nagykövetsége is.

Természetes, hogy a dolgozatok sokszor kapcsolódnak a korábbi kötetekhez, egy-egy kutató, illetve téma esetében nyomon követhető, miként rajzolódik ki egy disszertáció vagy monografikus feldolgozás. Bujtás Lászlótól már számos kiváló kapcsolattörténeti tanulmányt olvashattunk nemcsak a debreceni kötetekben,

hanem más folyóiratokban is (Lymbus, 1999; Lymbus, 2005; Könyv és Könyvtár 2003; a Ráday Gyűjtemény Évkönyve 2005). A szerző most a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj által támogatott kutatások lezárásának eredményét tette közzé *A megszabadított gályarab prédikátorok küldöttsége Hollandiában* címmel. A kiszabadított gályarabok nyugat-európai utazásait, hazatérésük jogi és anyagi alapjainak megteremtésére tett kísérletüket több kutató is tanulmányozta már, Bujtás is hivatkozik Miklós Ödön és Thury Etele, valamint Ferenc Postma publikációira. A mostani terjedelmes összefoglalás azonban korábban ismeretlen forrásokat is értelmezve, az utazások és kapcsolatrendszerek teljeskörű feltárásával teszi kerekké a történetet. A dolgozat függeléke eddig kiadatlan leveleket közöl a Németalföldön időző prédikátoroktól és korabeli feljegyzést a prédikátorok hazatérésére gyűjtött támogatásokról. A sok kiadatlan forrás között kiemelt szerepe van egy hazai emlékkönyvnek, amelyet szinte minden, a témával foglalkozó kutató felhasznál. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi Nikléczi Boldizsár emlékkönyvét, amelyre először Asztalos Miklós hívta fel a figyelmet 1933-ban. A debreceni sorozat első kötetében Eredics Péter is foglalkozott vele (*Nikléczi Boldizsár dániai útja és kapcsolata a koppenhágai német St. Petri gyülekezettel [1677]*), talán nem reménytelen egyszer a teljes album amicorum megjelentése sem.

A protestáns prédikátorok nyugat-európai kapcsolatainak feltérképezése ugyanabban a *Diplomáciatörténet* összefoglaló címet kapott fejezetben jelent meg, amelyben Pósan László történeti összefoglalása *Magyar–holland kapcsolatok a spanyol örökösödési háború idején* címmel. A Rákóczi-szabadságharc bonyolult kapcsolatrendszeréből, az európai protestáns országok és a Habsburg-Birodalom közötti konfliktusokkal terhelt háttérből most csupán egyetlen mondatot emelünk ki, amelyet Daniel Defoe, a *Robinson* szerzője írt a *Weekly Review* című lapban: „a háború Magyarországon szabadságharc. Ez egy elnyomott nemzet, amely fegyvert fogott, hogy visszaszerezze ősi jogait...”

A konferenciakötet terjedelmes fejezete hat peregrinációtörténeti dolgozatot tartalmaz. Ferenc Postma németül megjelentetett írása nemcsak szórakoztató kriminális történet, hanem értékes dokumentum is a Németalföldön diákoskodó magyarok nem mindig patyolattiszta életéből: *Warum der ungarische Student Thomas Gyarmati im Februar 1669 aus der Provinz Friesland verbannt wurde, oder, Das recht peinliche Ende seiner Studienzeiten an der friesischen Universität in Franeker*. Miután a rejtélyes cím megoldását itt sem kívánjuk elárulni, csak utalunk arra, hogy Ferenc Postma kiváló feltáró munkája nemcsak érdekes történetet mesél el, hanem fontos bírósági és könyvészeti dokumentumokat is közread, némi pozitív elfogultsággal, mikor megengedi azt a feltételezést, hogy Gyarmati az egyik illegális módon megszerzett latin bibliát esetleg alma materének, a sárospataki kollégiumnak kívánta ajándékozni.

Felfedezésszámba menő, hallatlanul értékes kéziratot ismertet Csorba Dávid *Kaposi Juhász Sámuel, „az európai utas” és peregrinációja a naplója alapján* című dolgozata. A kevésbé ismert szerző (1660–1713) életrajzának, nyomtatásban megjelent munkáinak és a gyér szakirodalomnak az összefoglalása után Csorba igaz meglepetéssel szolgál: olyan album amicorumot ismertet, amely a tartalmi összefoglalás és a kétlapos fotóillusztráció alapján is megérdemelné a facsimile kiadás lehetőségét. Különleges dolgozat Marác László, az Amszterdami Európai Tanulmányok Intézete adjunktusának írása, hiszen nemcsak a téma, hanem a családi kötődés is kutatásra ösztönözte. *A Csernátoni Vajda család tagjainak peregrinációja holland egyetemeken a kora újkorban* című tanulmány a család 17–18. századi őseinek nyomába eredt és tárta fel a Csernátoni Vajda család külföldi egyetemjárását, kéziratban fennmaradt dokumentumait. Mindehhez levelesládák, könyvjegyzékek, naplók, album amicorumok szolgáltak forrásul, és egy-egy megjegyzésben előre is jelzik, hogy további kiadatlan anyagok állnak megjelenés előtt, pl. Csernátoni Vajda Sámuel 18. századvégi naplója a MOL anyagából (sajtó alá rendezi Csáki Árpád), vagy olyan album-

bejegyzések, amelyek a *Repertorium Alborum Amicorum* segítségével válhatnak a magyar kutatás számára is elérhetővé.

A tanulmánykötet értékes olvasmányai azok a dolgozatok, amelyek levéltári források alapján a németalföldi diákok életvitelébe nyújtanak bepillantást. Bozzay Réka ezúttal a negyedik leglátogatottabb egyetemről ír a *Magyarországi diákok groningeni tanulmányai a kora újkori levéltári források tükrében* című összefoglalásában. Jelen esetben a levéltári források feltárása kevésbé a diákok tanulmányaira, inkább peres ügyeire, bírósági előtti szerepléseire vonatkozik, amelyek – bár nagyon érdekesek, de szerencsére – csekély számúak voltak, így „az egyetem jó szívvvel emlékezhetett magyar diákjaira”.

A németalföldi diákok jogi tanulmányainak egyik speciális esete kapcsán rajzol fel tágabb képet a jurátusok életéről és kapcsolatairól P. Szabó Béla, aki *Három neves németalföldi jogász és Nadányi János kapcsolatainak nyomait* kutatta. Nadányi János munkássága – köszönhetően több hazai kutatónak, de legfőképpen Havas Lászlónak –, nem ismeretlen a 17. századi művelődéstörténet kutatói előtt. P. Szabó Béla azonban olyan területet tárt föl, amely eddig nem kapott kellő értékelést. A németalföldi jogoktatás tömör ismertetése után három nevezetes professzor, Paulus Voet, Albertus Rusius és Simon van Leeuwen hatását, a *Disputatio logica*, magyar diákokkal való kapcsolatát vizsgálta, számos új forrást derítve fel. A szerzőnek sikerült feltárnia Nadányi első, korábban nem ismert disputációját az utrechti egyetemi könyvtárban (*Disputatio juridica de justitia*, Utrecht, 1658), amelynek praesense Paulus Voet volt. Kutatását kiegészíthetjük azzal a még korábbi disszertációval, amelyet Paulus Voet korán elhunyt öccsének, Daniel Voetnek (1629–1660) az elnökletével respondeált Nadányi 1657-ben: *Disputatio logica, de Argumentis modo quodam consentaneis*, (Utrecht, 1657, megtalálható a berlini Staatsbibliothekban). Ugyancsak kételkedve kell fogadnunk a szerzőnek azt a megállapítását, hogy a másik említett jogászprofesszor, Albertus Rusius nem volt szorgalmas disputáltató, mert a Worldcat és az

STC Netherlands adatbázisa „alig fél tucat címet tüntet fel” a nevével kapcsolatban. Ezzel szemben a *Britischer Verbundcatalog* (COPAC) 25 disputáció leírását közli, az egyéb említések száma pedig 41, tehát ez gyenge bizonyíték arra, hogy a disszertáció elkészítésében Rusiusnak passzív szerepe volt és Nadányi fogalmazta volna a tételeket is. Igazi felfedezés viszont a dolgozatnak Nadányi eddig ismeretlen üdvözlő verse Simon Van Leeuwen professzorhoz, amely a szerző *Censura Forensis* című, a római jogot összefoglaló nevezetes munkájában (és annak mindhárom kiadásában is) megjelent (1662, 1678, 1721).

A peregrinációs fejezet zárótanulmánya Kecskeméti Gábor tömör összefoglalása *A németalföldi egyetemek hatása a kora újkori magyarországi eszmetörténetben* címmel. Kecskeméti Klaniczay Tibor 1961-es kérdésfeltevéséből (*A németalföldi humanizmus és a magyar reneszánsz költészet*) kiindulva gondolja újra és feladatok kijelölésével gondoltatja újra hallgatóságával és a jövő kutatókkal a németalföldi humanizmus magyarországi hatásának 17. századi továbbélését, adott esetben elsősorban a leideni filozófusok közvetítő szerepének értékelését.

A konferenciakötet könyvészeti fejezete Bitskey István tanulmányával indul: *Erasmusi illemtan debreceni tankönyvekben* címmel. A „tankönyvi erasmizmus” képviselőjeként Csáktornyai János Debrecenben, 1591-ben megjelent Erasmus-kiadványa mellett az erasmus-i illemtan közvetítőjeként az ugyanebben az évben megjelentetett *Civilitas morum Erasmi* című könyv debreceni megjelenésének fontosságát hangsúlyozza, megemlítve a másik Csáktornyai által kiadott gróbiánus ellenpólust is (*Gróbián verseinek magyar énekbe való fordítása*). Monok István hatalmas háttérismerettel rendelkező tanulmánya, *A németalföldi kiadványok aránya a 18. századi református értelmiség olvasmányjaiban példák sokaságával* bizonyítja, hogy a holland egyetemeken tanult értelmiségiek nemcsak ottani kiadású könyveket hoztak haza szülőföldjükre, hanem számtalan angliai vagy francia könyvet is ott tudtak beszerezni és egyetemes tájékozottságukat ezzel is gyarapí-

tani. Deé Nagy Anikó *A könyvtáralapító Teleki Sámuel és Hollandia* című dolgozatában a Teleki Téka németalföldi anyagának eredetét nyomonköveti. Teleki Sámuel 16 hónapos hollandiai peregrinációjának hozadéka nemcsak a tényleges kötetekben mérhető, hanem a könyvgyűjtés megindításának inspirációiban, a klasszika-filológiai kutatás alapvetésének megteremtésében, a Teleki Téka létében és a Janus Pannonius-kiadás létrehozásában. A tanulmány külön érdekessége Teleki Sámuel útinaplójának németalföldi része, amely ugyan töredékes, mert feljegyzései egy részét Teleki egy másik – és elveszett – diáriumba írta, azonban így is sok információval szolgál a peregrinálás mindennapjairól és Teleki egyetemi kapcsolatairól.

Eredics Péter dolgozata (*Eine verkürzte ungarische Übersetzung von Johannes Spiljardus' Christelicke catechismus der Nederlandsche gereformeerde kercken aus 1652*) arra hívja fel a figyelmet, milyen jelentős szerepet játszott Szenci Kertész Ábrahám nyomdája a 17. századi magyar–holland kapcsolatok ápolásában. A címben megnevezett munka magyar fordítója ugyan a mai napig ismeretlen, de a szerző számos fontos utalással segíti a további kutatók munkáját. Ugyancsak fordítástörténettel foglalkozik Fazakas Gergely Tamás *Angol történelem a margón, Szempontok Lewis Bayle Practice of piety magyar, holland és más nyelvű fordításainak értelmezéséhez* című írásában. A nyomdátörténeti kutatások iránt is fogékony szerző új szempontok alapján vizsgálja Bayle művének különböző nyelvű kiadásait, amikor a szövegek összevetésében figyelemmel van a nyomtatott margójegyzetek és a főszöveg kapcsolatára, a tartalmi összekapcsolódások és a tipográfiai elhelyezés technikai lehetőségeinek viszonylatára. Ez a száraznak és csupán nyomdatéchnikailag érdekesnek tűnő megközelítés Fazakas Gergely Tamás tanulmányában fontos magyarázatokat nyújt a 17. századi könyvolvasás szokásainak megismeréséhez.

Bárány Attila (Pál) sok színes illusztrációval kísért tanulmánya (*Queen Mary of Hungary and the Cult of King Louis II in the Low Countries*) feltehetően külföldi olvasóknak készült. A magyarországi Mária királynő és II. Lajos

király kultuszával foglalkozó tanulmány angol nyelvű megjelenése mellett utalnunk kell arra, hogy a szerző egyike azoknak a történészeknek, akik a legtöbbet tették a magyar történelem külföldi megismertetése érdekében. Viszont örömmel tölti el az olvasót, hogy a szerző a Lendület programnak köszönhetően a „Magyarország a középkori Európában” című kutatási program vezetőjeként visszatért Debrecenbe és nyilván magyar folyóiratokban magyarul is publikálni fog. Nicolette Mout, a leideni egyetem professzor emeritája viszont azon ritka külföldi szerzők közé tartozik, akik magyar kollégáikat megszágyenítően ismerik a magyar nyelvű szakirodalmat is. Mostani tanulmányában (*Our people are dedicating themselves to Mars rather than to Pallas*). *Justus Lipsius (1547–1606) and his perception of Hungary according to his correspondence*) több korábbi Lipsius-dolgozatára építve a magyar vonatkozású Lipsius-korrespondenciát vizsgálja, megdöbbentő módon utalva még azokra a magyar nyelven megjelent munkákra is, pl. Klaniczay Tibor *Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása* című alkalmi kiadványára (Bp., 1970) vagy Harsányi Zsolt *Szólalj, szólalj, virrasztó* c. regényére, amelyeket nem volt módjában elolvasni.

A budapesti ELTE-n tanító Kees Teszelszky *Magyarország, Erdély és Bethlen Gábor imázsa a németalföldi sajtóban (1618–1626)* a korabeli holland kommunikációs formák és a magyar történelem kapcsolatát vizsgálja. A rendkívül gazdag forrásanyag teljes feldolgozása természetesen túllépi egy konferenciaelőadás kereteit, Teszelszky dolgozatát elsősorban figyelemfelkeltőnek tekintjük, ami remélhetően több nagyobb terjedelmű dolgozatot vagy monografikus megközelítést eredményez majd, hiszen a rólapoktól az újságokon át a történelemkönyvekig, sőt szerelmes regényekig hatalmas feldolgozandó anyag áll a két kultúra ismerőinek rendelkezésére. A kötetben eddig nem tárgyalt műfaj felé fordult Réthelyi Orsolya, aki *Buda visszafoglalása (1686) a korabeli holland drámairodalomban* címmel tartott előadást. A tárgyalt három dráma nemcsak a tartalma miatt magyar érdeklődésre számot tartó közönség előtt ismeretlen, hanem Hollandiában sincsen modern

szövegkiadása, és a holland szakirodalom is alig foglalkozott a darabokkal illetve a szerzőkkel. Réthelyi Orsolya nemcsak ismeretlen anyagot tár fel, hanem fontos megállapításokat tesz a három darab eltérő szemléletmódjáról, a szerzők különböző politikai felfogásáról.

A konferenciakötet utolsó fejezete a Gyarmatok címet viseli, két újdonságot tartalmazó dolgozat közreadásával. Szabadi István *„Batavia urbs, quam incolo...” Jacobus Canter Visscher lelkipásztor levele ifj. Csécsi Jánoshoz* című dolgozatában Sinai Miklós debreceni professzor hagyatékában talált levélmásolatból kiindulva követi egy levél kiadásának, átdolgozásának rejtélyes útját. Szabadi István meggyőző kutatással támasztja alá feltételezését, miszerint a konfliktusos tanári pályát befutó ifj. Csécsi János egy meglévő levelet dolgozott át, majd a másolatok már eredetként adták tovább Visscher lelkipásztor Batáviából írt, a Csécsi karrierje elősegítése érdekében kissé meghamisított levelét, amelyet mind latinul, mind magyarul a dolgozat függeléke is közread. A kötet utolsó tanulmánya a Baja város szoborral is megtisztelt kalandoráról, Jelky Andrásról szól. Pusztai Gábor rendkívül érdekes dolgozata (*Bajától Batáviáig. Jelky András a Holland Kelet-indiai Társaság szolgálatában*) a Jilkaként Baján született, Jellekeként Hollandiában eltemetett regényhős tényleges kalandjairól beszél, számos regényes elemet cáfolva, végül a Sándor István által 1791-ben „magyarba foglalt” szöveget is közreadva az állítólagos bajai magyar szabólegény kalandjairól, akiről a bajai főügyész azt írta 1936-ban: „Természetesen már csak nemzeti szempontból is titkolni kell ezt a homályos származást”.

A 16–18. századi magyar-németalföldi kapcsolatokról szóló tanulmánykötet a sorozat korábbi kiadványainak apróbb hibáin okulva, példamutató szerkesztésben, az érdeklődést felkeltő illusztrációkkal és a kutatást elősegítő jegyzetanyaggal és mutatókkal látott napvilágot. A tanácsék és a velük együttműködő magyar és külföldi kutatóknak további eredményes munkát és izgalmas tanulmányköteteket kívánunk.